

DİVAN EDEBİYATI KAYNAKLARINDAN ŞEHNAME

Yrd. Doç. Dr. Cevat YERDELEN*

"Divan Edebiyatı", "Eski Türk Edebiyatı", "Klasik Türk Edebiyatı" gibi değişik isimlerle anılan XIII-XIX .yy.lar arasındaki Türk edebiyatı Arap ve İran özellikle de İran edebiyatının etkisiyle doğmuştur. Türkler Ortaasya 'dan Mavereünnehir yöresine geldikleri zaman (IX. ve X. yy.) daha önce tanımadıkları İslam kültürü ile karşılaşmışlardır. Arap yarımadasında doğan bu yeni kültür İran toplumunu da etkisi altına almıştır. Yeni dini, insan yapısına diğer dinlerden daha uygun bulan Türkler kısa zamanda bu dini kabul etmişlerdir. Yeni dinin kabulü başta yeni terim ve kelimeler olmak üzere yeni kültür öğelerinin alınmasına yol açmıştır. Dini inançlarda başlayan değişiklikler toplum hayatının her yönünde görülmeye başlanmıştır. Çünkü dinle toplumun birbirinden kopuk olması düşünülemez.

Yeni kültür çevresinde hakimiyet İran edebiyatında olduğu için Türkler de edebiyat alanında onların etkisine girmiştir. Bu yeni edebiyatta dini kavram ve inançlar önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an ve Hadisler insan düşüncesini yönlendiren önemli kaynaklardır. Bu kaynakların etkisiyle yeni kavram ve terimlerin dilimize geçmesi hızlanmıştır. Bu etkilenme peygamber ve evliya kıssalarıyla, tasavvuf düşüncesiyle daha belirgin bir yapıya ulaşır. Yeni dini öğeleri bizden önce tanıyıp edebiyatlarına sokan İranlılar sanat güçleriyle bu kavramları daha çekici ve etkileyici bir görünüme kavuşturmuşlardır. Dinle ilgili birçok kavramı biz Türkler, Araplardan değil İranlılardan görüp, tanıyıp almışız.

Yeni kavramları alırken İran edebiyatının cazibesine kapılan edebiyatçılarımız, İran edebiyatından edebiyatla ilgili başka alıntılar da yapmışlar:

*: Atatürk Üniv. K.K. Eğt. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Üyesi

nazım kuralları, edebi sanatlar yanında bazı konularla ilgilenmeğe başlamışlardır. Bu arada İran edebiyatında önemli bir yeri olan, Firdevsi 'nin bütünlendirdiği 60.000 beyitlik Şehname'den de yararlanmaya başlamışlar. Aslı Kur'an 'da yer alan "Yusuf ile Züleyha" hikayesini Ali adlı, bir şair Şehname' den Türkçe' ye aktarmıştır. (1233). Ali 'nin bu eseri Batı Türkçesinin ilk edebi eseri sayılır.

Firdevsi 'nin Şehname 'yi yazdığı tarih konusunda değişik görüşler vardır. Çeşitli kaynaklarda bu eserin 995, 999 ve 1010 tarihlerinde tamamlandığı belirtilir. Yaygın olarak, 934-1020 yıllarında yaşayan Firdevsi 'nin bu eseri 999 yılında tamamlayarak Gazneli Sultan Mahmud 'a sunduğu kanaati vardır. Diğer değişik tarihlerin de belki eserin değişik nüshalarının istinsahlarıyla alakalı olduğu düşünülmektedir

Şehname'nin geleneksel İran düşünce ve edebiyatından kaynaklandığı görülmektedir. İran 'da padişahların, kahramanların, pehlivanların hayatlarını, başarılarını, önemli işlerini, savaşlarını, eğlencelerini yazmak bir gelenektir. Firdevsi kendisinden önce yazılan bu tür eserlerden yararlanmıştır. Adı zamanımıza kadar gelen en eski Şehname "Huday-name" Pehlevi dilindedir. Pehlevi dilinden zamanımıza kadar gelen diğer Şehnameler "Karnamek-i Adreşir, Yadkar-ı Zeriren" dir. Şehnamenin kaynakları arasında bunlardan başka "Avesta, Bişn, Dinkeri" gibi eserler de vardır. "Ahuramazda, Ahriman" bahisleri, "Zerdüşt Yaradılış Destanı, Keyümers Keyani padişahları "Cem, Feridun" kıssaları hep "Avesta" dan alınmıştır.

Firdevsi eserinin İskender 'le ilgili bölümünde Yunancadan yararlanmıştır. Şair destanın bazı bölümlerini de halk arasındaki rivayetleri derleyerek oluşturmuştur. Firdevsi Vezir Ebu Mansur el Muammeri tarafından yazılan mensur Şehnameden de yararlanmış. Dakiki 'nin Şehnamesinden kalan bin beyti de eserine katmıştır.

Milli şuurlanmaya zemin oluşturduğu ve milli şuurlarını okşadığı için İranlılarca çok önemli sayılan "Şehname" mitolojik yönden dünyanın sayılı eserlerindedir.

Menkıbevi hükümdar olan "Keyumers 'ten başlayarak Sasani hükümdarı III. Yezdeird 'e kadar kronolojik olarak elli hükümdarın hayat ve savaşlarını anlatan "Şehname" basit olarak dört devre ayrılır.

1- PİŞDADİLER : Burada Cemşid, Feridun, Sam, Rüstem gibi hükümdarların savaş ve hayatları anlatılır. Feridun 'un çocukları ülkeyi aralarında paylaşırlar ve İran ile Turan arasındaki ezeli mücadele başlar.

2- KEYANİLER : Keykavus, Keykubad, Keyhüsrev gibi hükümdarların anlatıldığı bu bölümün sonunda Taganizm 'e üstün gelen Zerdüşť dininin ortaya çıkışı ve Ahemenilerden birkaç kişi ile İskender 'in İran 'ı istilası anlatılır.

3- EŞKANİLER : Bu bölümde İskender 'in efsanevi hayatı ve Dara (Darius) ile mücadeleleri anlatılır.

4- SASANİLER : Bu bölümde Sasaniler 'in tarihi ve dokuz padişahının maceraları kronolojik bir biçimde anlatılır. Keykavus bu devrin önemli isimlerindedir. Bölümde görülen Anuşirvan 'ın veziri Büzürgmihr 'in menkıbeleri meşhurdur. Menije ve Bijen 'in aşk hikayeleri de bu bölümde yer alır.

Şehname ele aldığı konuları masal ve tarih arasında bir üslupla işlemiş, kahramanların karakterlerini, savaşlardaki üstün maharetlerini, İran 'ın her şeyini yeryüzündeki her şeyden üstün tutarak anlatmıştır Eserde tam bir "epope" özelliği görülür. Canlı kahraman ve savaş tasvirlerinde birbirlerine benzerlikler vardır.

Divan edebiyatının kaynaklarından biri olan "Şehnâme" İran ve Türk edebiyatlarını çok etkilemiştir. Türk tarihinde birçok kahraman olmasına rağmen Osmanlı padişahları övülürken Şehname 'nin önemli kahramanları olan "Zal, Rüstem, Siyavuş, Bijen, İskender, Dara, İsfendiyar, Suhrab, Gave, Dahhak, Nuşirevân, Büzürgmihr" in mitolojik kişiliklerinden yararlanılmıştır. Türk

edebiyatında övülen kişilerin Şehname kahramanlarına benzetilmesi bir gelenek haline getirilmiştir.

Şehname İran edebiyatında "Samname, Gurşasbname, Feramuzname, Cihangirname, Behmennâme ve Berzuyename" gibi kendisine benzer eserlerin yazılması geleneğini yaratmıştır.

Şehname şöhretli bir eser olduğu için birçok dile çevrilmiştir. Bu konudaki ilk çalışma XII. yy. sonlarında "Kvamüddin Ebu'l-Fettah ibn Ali" nin eksik Arapça tercümesidir. İkinci ve tam çeviri "Tatar Ali Efendi " tarafından Türkçe olarak "Kansu Gavri" adına yapılmıştır. (1510). Eserin Türkçe düzyazı bir çevirisini II. Osman adına "Mehdi" adlı birisi yapmıştır. (1621). Eser M. Cevdet tarafından "Şarkın İlyada 'sı. Şehname" adıyla çevrilip basılmıştır. (İst. 1928). Şehname son olarak Necati Lugal tarafından Türkçe 'ye çevrilmiş ve Kenan Akyüz tarafından dipnotlar ilavesiyle yayınlanmıştır. (İst. 1956). Eser Sir W. Jones tarafından (Londra-1774) Latince 'ye, Joseph Champion (Kalküta-1785), Atkenson (Londra-1832): Warner (Londra-1905-1923), A.Rogers (Londra-1907), tarafından İngilizce 'ye Adolf Friedrich Won Schlock (Berlin-1851), Friedrich Kückert (Berlin-1890) tarafından Almanca 'ya, Pizzi (Torino-1886), tarafından İtalyanca 'ya, Julce Mohl (Paris-1876-1878) tarafından Fransız 'caya çevrilmiştir.

Sözümüzü Türk edebiyatında Şehname kahramanlarını konu edinen bazı örnek beyitlerle tanımlayalım:

"Çekdikçe çeşm-i hışm ile şemşir-i gamzesin

Uşşâka dehşet-i gazab-ı KAHRAMAN virür"

NEF 'İ

"Biri derbanı olurdu biri mir-ahuri

Gelseler alemde devrinde PEŞENG ü DARA"

NEF 'İ

"Vefası yok dimiş alemin CEMŞİD ü DAHHAK 'e
Görenler sûret-i nik ü bedi ayine-i Cem 'de" OSMAN NEVRES

"MÎNUÇİHR 'ün solar gül çehresi bim-i sitizinden
Ne dem EFRASİYAB asa girerse rezme meydâne"
SÛNBÛLZADE VEHBÎ

"Padişah-ı âdil ü âli-neseb kim yaraşur
İtse ger serheng ü derbah KEYKUBAD u KAYSER'î" NEF 'İ

"Süvar olunca saadetle rahş-ı ikbale
Güzer-gchinde durur ruh-ı BEHMEN ü ŞAPUR" NABÎ

"Ögme BEHRAM-GUR-ı bi-rengi
Ne bilür cengi bir yaban eşeği" SABÎT

"Serverâ bir bende-i la-kayddur kapunda adl
Tutamazdı anı zencire çeküp NUŞİREVAN" ZATÎ

"Cam-ı gurur âkıbet âlemi görmecz eyledi
Nergis-i bağ guyiya HÛRMÛZ-i tac-dardur" BAKÎ

"Su gibi nâr-ı kahrından erir bir demde RUYİNTEN
Dokınsa şu 'İc-i şemşiri nerm eyler NERİMANI " BAKÎ

"RÛSTEM-i arsa-i heyca ki zeban-ı rumlı
Hasına şerh-i hüner-i SAM u NERİMAN eyler " CEVRÎ

"Çok nâtivamı eyledi Yahya tuvanger lutf-ı şah
Anka-yı kaf-ı himmeti besler hezaran ZAL i zer"

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA

"Göreydi RÜSTEM eger kuvvet ü şecâatini
Olurdu sire-i RÜSTEM çü sine-i SÜHRAB " NABİ

"Sıfat 'ı-z rezmını guş idene sühriyye gelür
Harf-i DARA vü SİKENDER suhan-ı GİV ü PEŞEN" NEDİM

"İder avilte bin cân ile İzzet kendin
Görse çâh-ı zegan--ı yarümi ruh-ı BİJEN" İZZET MOLLA

KAYNAKLAR:

- 1- İslam Ansk. (Firdevsi mad.) c.IV s.(643-651)
- 2- Türk Ansk. (Firdevsi mad.) c.XVI s.(346-349)
- 3- Dr. İskender Pala. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü (Şehname mad.) Ankara-1989 s. (461-463)
- 4- Agah Sırrı Levend. Divan Edebiyatı Kelimeleri ve Remizler Mazmunlar ve Meflumlar (Meşhur Şahsiyetler mad.) s.145-170